

KERTÉSZ SÁNDORNE
Kaposvár

A szövegalkotás és a helyesírás párhuzamos tanítása az általános iskola alsó tagozatán

A szövegalkotás és a helyesírás párhuzamos tanítása az általános iskolai nevelő-oktató munka legösszetettebb, legnehezebb, de talán a legizgalmasabb területe. Két évtizedes tanári pályámon a problémakörben tapasztalt nagy kudarckok és kisebb eredmények okozta elkeseredések, illetve sikerélmények késztettek arra, hogy figyelmemet ezek vizsgálatára, elemzésére összpontosítsam.

A kaposvári komplex anyanyelvi kísérlet egyik célja az anyanyelvi nevelés új fejlődési lehetőségének vizsgálata. Ebből következik a másik, általánosabb érvényű, de korántsem kevésbé fontos cél, az anyanyelvi nevelés személyiségformáló erejének az eddigienél alaposabb, mélyrehatóbb kutatása, s az eredmények birtokában olyan szemléletmód kialakítása, amely modell lehet a 90-es évek új anyanyelvi koncepciójának megalkotásához. Az említett célok érvényesek az ált. iskolai nevelés összes területére.

Fejlődési lehetőséget, személyiségformáló hatást bőségesen rejtget magában a szövegalkotás (szóbeli és írásbeli) területe. Tanításában óriási szerepe van a komplexitásnak, hiszen mindkét színtere átszövi az összes anyanyelvi órát, sőt, az egész iskolai (általános, közép-, felső) nevelő-oktató munkát. A szóbeli és írásbeli szövegalkotást vizsgálva fontossági sorrendet nem lehet felállítani. A minőségi különbség nyilvánvaló, és éppen ebből adódóan tanításuk módszerei eltérőek. Az írásbeli szövegalkotás tanítása sokrétű feladat. A szóbeliségnek feltétlenül meg kell előznie az írásbeliséget, de a szóbeliség nem lehet csupán az írásbeliség teljes előkészítése, éppen a kettő közötti minőségi különbség miatt. Nem szóbeli fogalmazást kell írásban reprodukáltatnia a tanítónak, hanem önálló érzelm-, gondolat-, véleménynyilvánításra kell motiválnia tanulóit. A tanulók személyiségének kibontakozását éppen ezzel segíthetjük elő. Az a nevelő, aki módot ad a tanulóknak arra, hogy legbensőbb érzelmeiket, véleményüket, gondolatukat igényesen kifejezve, bármikor elmondhassák vagy leírassák, nem elriasztja a tanítványait a szövegalkotó tevékenységtől, hanem kedvet csinál hozzá. Óvakodni kell a tanítóknak az írásbeli szövegalkotás értékelésekor a túlzott szubjektivitástól – „én nem így gondoltam”, vagy „nekem egészen más a véleményem”.

A szövegalkotó produktumok értékelése természetesen nagyon nehéz, és eléggé szubjektív tevékenység. A tanítónak irányító szerepe legyen az órán. Az a törekvésünk, hogy a tanulók bírálják, értékeljék egymás teljesítményét. Erre meg kell őket tanítani. Minden olyan órán, ahol szövegalkotó tevékenység folyik, megfelelő időt kell szánni a bírálatra. Fontos követelmény, hogy ne ötletszerűen bíráljanak, hanem konkrét szempontok alapján. Ezeket a folyamatosan tanult fogalmazási ismeretek (tartalmi, szerkezeti, stilisztikai) képezik.

Az írásbeli szövegalkotás értékelésekor az említetteken kívül a tanító értékelésekor az említetteken kívül a tanító értékeli (esetenként a tanuló is) a szövegprodukciónak a helyesírását.

Sajnos, a tanulók a megtanított, jól begyakoroltatott magasabb fokú jártasságokhoz (tagolás, mondatalkotás, összekapcsolás, nyelvi érzéketlenség) még nem rendelkeznek megfelelő helyesírási készségekkel, jártasságokkal. Ennek jele, hogy 3–4. osztályban az írásbeli szövegalkotás helyesírásának eredménye jóval rosszabb, mint pl. a tollbamondásoké. Javulása felsőbb osztályokban alig, vagy egyáltalán nem tapasztalható. Ezzel a sajnálatos ténnyel a tanítók, tanárok nap mint nap találkozhatnak. Ismeretesebbek azok az igazságtalan vádaskodások, melyek az alsó tagozatos tanítók és az 5. osztályban magyar nyelvet és irodalmat tanító tanárok között zajlanak le a tanév kezdetén, mondván: az alsó tagozatban nem tanították meg a tanulókat helyesen írni, mivel az 5. osztály év eleji írásbeli szövegalkotásának helyesírási eredménye rossz. Nagyon sok tanító 4 éves becsületes munkáját kérdőjelezték már meg az ilyen és hasonló ítéletekkel. A vád azért sem igaz, mert ha a szövegkörnyezetből kiemelik a hibásan leírt szavakat, és tollbamondják a tanulóknak, az esetek többségében helyesen leírják. Akkor hol vannak a hiányosságok? Az ismeretnyújtás módszereiben, az alkalmaztatásban, a rendszerezésben, az értékelésben?

Viszont a nehézségek miatt nem mondhatunk le a szövegalkotás alsó tagozatos tanításáról. Sőt, már 1. osztály 2. félévétől kezdve gyakoroltatjuk, és a helyesírási hibákat következetesen javítjuk és javíttatjuk (szóban, írásban), s igyekszünk a helyesírást az egész anyanyelvi nevelés döntő láncszemévé tenni.

Kísérleti osztályainkban is ennek szellemében dolgoznak a tanítók és a tanulók. Már 1. osztálytól öntevékenységre nevelik a tanulókat, önálló szövegalkotás közben használhatják a Helyesírásunk c. segédkönyvet, alkalmanként egyes szavak helyesírását a tanítótól megkérdezhetik. Nagy dolog, ha a tanuló felfedezi a saját bizonytalanságát, és nem hagyja írásmunkájában benne a rosszul leírt szavakat. Ez után már egyenes út vezet a biztos készség fokához. Rendszeres óralátogatások során folyamatosan látom és vizsgálom, csetenként felmérem a tanulók írásbeli szövegalkotását, tartalmi, stilisztikai, szerkesztési szempontból, ezzel párhuzamosan a helyesírásuk fejlődését is mérem. A tanítókkal olyan eljárások kidolgozásán fáradozunk, melyek 1. osztálytól kezdve az önálló szövegalkotás és a helyesírás kapcsolatának ellentmondásosságát megoldanák.

A kísérleti osztályok kiemelt profilja az önálló szövegalkotás és a helyesírás kapcsolata.

Kísérleti osztályok az 1983/84-es tanévben:

1. Tóth Lajos Ált. Isk. Kaposvár, 1. osztály, tanító: Kovács Istvánné.
2. Tanítóképző Főiskola Gyak. Ált. Iskolája, 2. oszt., tanító: Vörös Júlia (Apáczai Csere János-díjas ált. isk. tanító).

Az 1–2. osztályokban megfigyelésem arra irányul, hogy hogyan alapozza meg a tanító a szóbeli és írásbeli szövegalkotást az olvasás-, íráskészség alapozásával párhuzamosan.

A dolgozatomban vizsgált kísérleti osztály tanulói 4 éven keresztül az anyanyelvi kísérlet szellemében munkálkodtak. Vizsgálatom fő hangsúllyal arra irányult, hogy az önálló szövegalkotás mennyiben befolyásolja a tanulók helyesírását. 7 kontroll osztály eredményét vettem össze a kísérleti osztályéval.

A nyolc 4. osztályban leíró fogalmazást íratam a tanulókkal a kedvenc állatukról. Az értékeléshez 6 szempontot fogalmaztam meg, s mindegyiket 1–5-ig terjedő pontszámmal értékeltem. Ezután az osztály létszámához viszonyítottan százalékként a kapott eredményeket.

Ezek az alábbiakban láthatók.

Melléklet 1—2.

Kísérleti osztály

jó teljesít- mény	Pont	Élmény	Érzelem	Tartalom szerk.	Stílus	Helyesírás	Külsőalak
	5	25 %	25 %	46 %	18 %	42 %	53 %
	4	46 %	42 %	21 %	40 %	46 %	25 %
	3	21 %	25 %	33 %	28 %	12 %	14 %
	2	8 %	8 %	—	14 %	—	8 %
	1	—	—	—	—	—	—

I. kontroll osztály

jó teljesít- mény	5	15 %	15 %	45 %	35 %	30 %	30 %
	4	30 %	30 %	15 %	30 %	35 %	45 %
	3	25 %	25 %	25 %	15 %	10 %	20 %
	2	20 %	25 %	15 %	35 %	10 %	5 %
	1	10 %	5 %	—	—	15 %	—

II. kontroll osztály

jó teljesít- mény	pont	1.	2.	3.	4.	5.	6.
	5	—	—	—	5 %	30 %	40 %
	4	5 %	35 %	35 %	30 %	45 %	25 %
	3	20 %	25 %	35 %	15 %	20 %	25 %
	2	50 %	45 %	25 %	35 %	5 %	5 %
	1	25 %	25 %	5 %	15 %	—	5

III. kontroll osztály

jó teljesít- mény	5	23 %	23 %	38 %	34 %	23 %	29 %
	4	42 %	23 %	38 %	38 %	50 %	47 %
	3	19 %	40 %	19 %	15 %	15 %	15 %
	2	12 %	14 %	5 %	13 %	12 %	9 %
	1	4 %	—	—	—	—	—

IV. kontroll osztály

jó teljesítmény	5	29%	21%	29%	25%	25%	33%
	4	34%	29%	42%	29%	42%	29%
	3	29%	33%	29%	38%	17%	25%
gyenge teljes.	2	8%	13%	—	8%	12%	13%
	1	—	4%	—	—	4%	—

V. kontroll osztály

jó teljesítmény	5	31%	31%	39%	11%	27%	23%
	4	34%	34%	31%	39%	26%	31%
	3	35%	35%	26%	39%	15%	26%
gyenge teljes.	2	—	—	4%	11%	16%	20%
	1	—	—	—	—	16%	—

VI. kontroll osztály

jó teljesítmény	5	9%	9%	23%	9%	27%	14%
	4	36%	36%	41%	31%	19%	32%
	3	45%	45%	36%	40%	27%	40%
gyenge teljes.	2	5%	5%	—	20%	19%	14%
	1	5%	5%	—	—	8%	—

VII. kontroll osztály

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	
jó teljesítmény	5	—	—	—	—	21%	21%
	4	14%	14%	36%	14%	43%	43%
	3	57%	57%	57%	57%	22%	29%
gyenge teljes.	2	29%	29%	7%	29%	7%	7%
	1	—	—	—	—	7%	—

Élmény, érzelem

E szempontok kijelölésére az a gyakran emlegetett megállapítás késztetett, hogy az alsó tagozatos gyerekek fogalmazásai élményszegények. Az élményt külön nem kell osztályozni, ezt a kritériumot a fogalmazás tartalmi értékelésekor szokták a tanítók beszámítani a teljesítményt jelölő jegybe, hiszen ezek azok a tényezők, amelyek a fogalmazások egyéni hangját biztosítják. Jelen esetben kedves állatukról fogalmaztak a tanulók, feltételeztem, hogy mindegyiknek volt már valamilyen személyes, átélt élménye valamilyen élő állattal kapcsolatban. A javítás, értékelés során kiderült, hogy többen a játékmackójukról írtak, mások a televízióban látott panda maciról. Azt nem tudtam kideríteni, hogy nekik valójában volt-e valóságos élményük, de gyanítom, hogy nem, mert ha lett volna, nem hallgatták volna el, ugyanis köztudott a kisgyermekek állatokhoz fűződő vonzalma. Ezek a szövegproduktumok szárazak, sematikusak voltak.

Egész kis remekművek születtek viszont a tengerimalacokról, nyulakról, kutyákról, amelyekben a velük való törődés, a rendszeres gondozás, és a bennük való gyönyörködés kapcsán olyan tiszta és őszinte érzelmek kerültek felszínre, illetőleg megfogalmazásra, amelyek híven tükrözték gazdag belső világukat. Az ilyen gyerekekből bizonyosan nem lesznek agresszív, durva, a jó és szép iránt érzéketlen felnőttek. A személyiségformálásra tehát a szövegalkotás tanítása közben is bőségesen adódnak lehetőségek. Ilyen okból vizsgálva a kísérleti és a kontroll osztályokat, lényeges eltérés nem mutatkozik, talán a II. és a VII. kontroll osztály alacsony jó teljesítményének aránya szembe-tűnő. (Jó teljesítményen az 5-3 pontértéket értem.)

A táblázat 3-4. pontja a fogalmazástechnikai ismeretek eredményeit tartalmazza. A számadatok alapján megállapítható, hogy elsajátításuk nem okoz nehézséget a tanulóknak, 4. osztályos korukra szilárd ismeretekkel rendelkeznek. Talán a gyermekek stílusa nem elég fegyelmezett és igényes, ennek javítása még kiemelt feladatként kezelendő az elkövetkező időben.

A táblázat 5. pontja a helyesírás. A kísérleti osztályban a fogalmazástechnikai ismeretek és a helyesírás teljesítményének megegyezik az eredménye (100%).

Ez annak a *tudatos* tanítói és tanuló munkának az eredménye, amely első osztálytól negyedikig jellemezte az anyanyelvi órákat. Egyetlen anyanyelvi óra sem télt el önálló írásbeli szövegalkotás nélkül az 1. osztály 2. félévétől.

Természetesen a számok nem tükrözik mindent, és talán torzítanak is, de jelzéseket mindenképpen adnak, mégpedig arról, hogy a kísérleti osztályban a szövegalkotás és a helyesírás együttes tanítása másként, talán jobban, eredményesebben történt, mint a kontroll osztályokban. Ezen a területen, ha egy apró lépéssel is, de sikerül előbbre jutni, feltétlenül indokoltnak látom a tantervi módosítást. Nevezetesen, hogy 1-2. osztályokban ne csak előkészítsük az önálló szövegalkotást, hanem 1. osztály 2. félévétől az anyanyelvi órákon olyan helyzeteket teremtsünk, amelyek alkalmat adnak a tanulóknak értelmi erőik fokozott használatára, egyéni kibontakoztatására, tehát a szövegalkotást *önállóan* végezzék el. Ne adjunk témákat, ne korlátozzuk eredeti elgondolásaikat. Helyesírásuk alakulását előnyösen befolyásolja, ha hozzászoknak már 1. osztálytól figyelmük megosztásához, azaz, a leírandó gondolatok megszerkesztése mellett a helyesírásra is éppen olyan intenzitással figyelnek. A tollbamondás a helyesírás eszköze fejlesztésének, de nem egyedüli.